

ELS COGNOMS DELS REPOBLADORS A LA RIBERA ALTA DEL XÚQUER. FIXACIÓ I EVOLUCIÓ: EL CAS DE CARCAIXENT

Rafael FRESQUET i FAYOS

0. INTRODUCCIÓ

Carcaixent és una localitat situada a la vora del riu Xúquer, a la comarca de La Ribera Alta, sorgida a partir de la concentració de la població de les antigues alqueries de l'Alborgí, Benivaire, Carcasneu, i Ternils.

Amb aquest treball ens proposem estudiar l'evolució lingüística que han tingut els cognoms dels repobladors cristians que arribaren a aquestes terres, tant en les campanyes militars del Rei Jaume I, com en successives onades. En cap moment no ens plantejarem la reconstrucció dels llinatges.

Per a arribar a aconseguir el nostre objectiu seguirem una sèrie de passos. En primer lloc establirem la nòmina de cognoms a partir del *Llibre del Repartiment* (LR), segle XIII, i del *Manifest de 1510*, segle XVI, primer cens de Carcaixent. Després intentarem establir la procedència geogràfica dels cognoms —en els casos que ens siga possible— així com el seu origen a partir de malnoms, oficis, lloc de naixement o establiment, per a la qual cosa seguirem bàsicament Moll (1982). Tanmateix aquest estudiós no dóna dades sobre alguns cognoms, per la qual cosa hem hagut acudir a obres de consulta general, sols en aquests casos indicarem la font consultada, en la resta s'ha de sobreentendre que aquesta és Moll (1982).

El següent pas serà resseguir l'evolució dels cognoms en els segles XVII i XVIII, per observar els canvis que hagen pogut patir, així com la seua pervivència o desaparició.

A l'hora d'acarar la realització d'aquest estudi se'ns plantegen diversos problemes. En primer lloc, l'actual Carcaixent és el resultat de la confluència de la població de les diferents alqueries que han ocupat el que en l'actualitat és el seu terme municipal, per tant a l'hora d'establir la nòmina és fa necessària una

xicoteta reconstrucció històrica, ni que siga perquè el lector no es perda amb els noms de les diferents alqueries. Per realitzar aquesta reconstrucció ens basarem en els treballs de Francesc Fogués i Víctor Oroval.

D'altra banda, ja des d'aquest moment volem fer palés el fet que les donacions que apareixen al LR eren en la majoria dels casos de terres, ja que les cases s'atorgaven a Alzira. Si això era així, es fàcil pensar que els repobladors de 1248 i 1249 no ocuparen aquestes terres com a habitants, sinó per als seus conreus. En canvi, els que sí que eren ja habitants són els que apareixen al *Manifest de 1510*. De tota manera esbrinar aquest punt seria entrar en temes que no formen part del nostre objectiu inicial, i que segurament els historiadors ja hauran resolt. Nosaltres, de moment, ens limitarem a seguir la «ficcio» continguda al LR, i a tractar la informació que ens ofereix des d'un punt de vista lingüístic.

1. NÒMINA

Segons Fogués (1934: 19) el nom de Carcaixent és anterior als àrabs, i podem afegir que el seu origen i evolució, no poques vegades, ha estat motiu de discussió a nivell local¹. Ara bé, el terme de l'actual Carcaixent que ja estava poblat pels àrabs abans de l'arribada del Rei Jaume I, romangué així almenys durant un temps, en què la població cristiana no era massa abundant, fet que concorda amb l'escassa quantitat de donacions. Oroval (1971: 52) explica de manera ràpida i clara aquest estat de coses. Així mateix comenta que la pervivència de musulmans a aquests territoris durà fins l'expulsió dels moriscos de 1609, malgrat que el 1254 Jaume I ja havia decretat l'expulsió general dels musulmans, decret que no tingué «plena eficàcia en no aplicar-se als llocs de senyoriu ni inclús en alguns de reialenc» (Oroval, 1971: 53)².

Si ens centrem en l'època de la Reconquesta trobem que les donacions del LR en el que serà el futur territori de Carcaixent sols comprenen una nòmina de 21 noms³ dels quals segons el llinatge 14 són catalans 4 aragonesos, 1 navarrés,

¹ El nom *Carcaixent* ha estat tractat diverses vegades a publicacions locals, especialment als Llibres de festes. La polèmica se centrava, sobretot, en si era *Carcaixent* o *Carcaixen*. Tot seguit reproduïm les referències dels articles que ens poden donar una idea de la «batalla» que s'hi desenvolupà a la dècada dels setanta:

—Soleriustruch. E.: «“T” o no “T”?», dins *Feria y fiestas. Carcagente. 1975*, Ajuntament de Carcaixent.

—Oroval i Tomàs, V.: «Genealogia del nom “Carcaixent”», dins *Feria y fiestas. Carcagente. 1975*, Ajuntament de Carcaixent.

—: «Sempre Carcaixent: “No és canviar el nom”» dins *Feria y fiestas. Carcagente. 1976*, Ajuntament de Carcaixent.

De tota manera, i malgrat el fet que Víctor Oroval defenia la *t* final havia emprat el nom *Carcaixen* en diversos articles.

² En canvi Cortés i altres (1981: 210 i 211) afirmen tot el contrari: «la Ribera va ser certament una de les comarques valencianes que experimentà el canvi ètnic més important arran de la conquesta cristiana, amb una aportació massiva de colonitzadors, i la paral·lela desaparició de la majoria dels musulmans que hi habitaven anteriorment. [...] A la primera meitat del segle XV, hi ha mig miler de focs a Alzira (segons els registres del morabatí) dels quals menys de cinquanta són musulmans.» Encara que podem trobar coincidències amb Oroval en la següent afirmació: «És només a les zones més interiors (Alberic, Benimúslim i les alqueries de la zona, vall de Càrcer i castell de Sumacàrcer, i el terme de l'antiga vall d'Alcalá o vall del riu Magre), on tornem trobar una població musulmana més important, encara que no exclusiva.»

³ Segons Oroval (1971: 54) si comptem les 5 donacions del territori de Toro seran 26, però no les conta perquè sols ha romangut en part al terme de l'actual Carcaixent.

1 gallec i 1 jueu (Oroval, 1971:54). D'altra banda, com diu el mateix Oroval (1971:55): «les terres que reben al nostre terme els individus coneguts nominalment no ultrapassen una sisena part de la total superfície cultivada en aquell temps, i ni a Carcaixén⁴, ni a Benivayre (al qual corresponen la major part d'aquestes donacions), no se'ls hi dona cap casa, detalls que concorden amb el fet general de la continuació de la majoria de la població musulmana en la possessió de les seues cases i terres després de la Reconquesta».

Una vegada vista —sumàriament— la situació històrica en el moment de la conquesta, podem ja endinsar-nos a les pàgines del LR i fixar quins eren els destinataris de les 21 donacions.

Els nuclis de població que ocupaven l'actual territori de Carcaixent, a l'època del Repartiment, eren segons Oroval (1971: 52): L'Alborgí, Benimaclí, Benivayre o Benaveyra, Carcasneu, Ternils i Vilella⁵. A totes aquestes alqueries cal afegir el nucli de població que conforma l'actual pedania de Cogullada, el qual fou bes-canviat per Lo Toro en 1589 (Oroval, 1971: 54), encara que ja apareix vinculat a Carcaixent en documentació anterior. La primera dada demogràfica referida a Cogullada apareix segons Cortés i altres (1981: 239) al morabatí de 1373.

Tot seguit oferim els cognoms agrupats per alqueries, seguits per l'any de la donació, el nom de l'editor corresponent del LR així com el nombre de l'assentament on apareixen⁶.

- **L'Alborgí:** G. DE PULCRO LOCO (1248, Cabanes, 945 i 947); SIMON DE BELLOC (1248, Cabanes, 946); ARNALDO GILBERT (1267, Martínez Ferrando, 745).
- **Benimaclí:** No tenim cap notícia sobre el poblament i la localització d'aquesta alqueria, llevat de les referències que en fa Oroval (1971: 52). A més a més, no apareix a Cortés i altres (1981).
- **Benivaire:** G^o DE LOARRE (1249, Ferrando, 2485); P. ROSSELON (1249, Ferrando, 2487); P. COCHO (1249, Ferrando, 2488); PETRO EIXIMINIZ (1248, Ferrando, 2490); DOMINICO DE CABALLO (1249, Ferrando, 2493); PETRO DE CASTILLON (1249, Ferrando, 2965); GUILLERMO DE VILLARASA⁷ (1249, Ferrando, 2975). A tots ells se'ls donava una casa en Alzira i terres en l'alqueria de Benivaire⁸.

⁴ Vegeu nota 1.

⁵ De la mateixa manera que Oroval ha desestimant l'alqueria de Toro, per pertanyer en l'actualitat a un terme diferent al de Carcaixent, hauríem de deixar fora d'aquesta classificació l'Alborgí, ja que des de 1426 es considera partida rural d'Alzira. Cfr. Cortés i altres (1981: 220).

⁶ Actualment disposem de dues edicions del LR, la de Ferrando (1979) i la de Cabanes-Ferrer (1979). Es tracta de dues edicions diferents. La primera presenta un introducció i la traducció catalana dels assentaments. La segona ofereix els assentaments en llatí i amb un ordre diferent, ja que segons els autors aquests foren mal enquadernats al segle XVIII. Sobre les diferències i la problemàtica d'ambdues edicions hom pot consultar Trench (1985).

A banda d'aquestes edicions actuals, hem hagut d'acudir a Bofarull (1847-1910) i Martínez Ferrando (1934), ja que no coincideix el nombre de repobladors fixat per Oroval (1971: 54) amb el que hem pogut extraure de les edicions del LR. Així i tot no hem pogut arribar als 21.

⁷ El nom de l'alqueria on apareix és Benaveyr.

⁸ El que caldria preguntar-se és, si tenien les cases en Alzira i les terres en Benivaire, d'on eren habitants?

- **Carcasneu:** P. LOPIZ (1249, Ferrando, 2335); MATHEO DE SANGOSSA (1248, Ferrando, 2546)⁹; PASCHASIUS DE CALATAYUBO (1249, Ferrando, 2956); VITALIS DE TRULIO (1249, Ferrando, 2957). Es planteja el mateix problema que a Benivaire, perquè als quatre se'ls donà cases a Alzira i terres a les diverses alqueries entre elles Carcasneu.
- **Ternils:** G. MICHEL DE EXEA (1249, Ferrando, 2057). A aquest se li donà tant la casa com les terres a Ternils, alqueria d'Alzira.
- **Vilella:** P.F. DE GRANERA ET UXORI TUE ARSENDI (1249, Ferrando, 2337); MENGA MARTINI, FILIE DOMINICI MARTINI (1249, Ferrando, 2351). Una vegada més se'ls atorga la propietat d'una casa en Alzira i la terra a les alqueries, entre elles Vilella.

En total hem obtingut, 14 cognoms, 17 si contem els 3 —que en realitat sols són 2— de l'Alborgí¹⁰, amb la qual cosa no arribem als 21 proposats per Oroval (1971: 54). Potser els tres que falten es troben a Benimaclí, però com ja hem dit no hem trobat cap rastre d'aquesta alqueria.

Tanmateix, Fogués (1934: 24) en parlar del repoblament cristià afirma que foren donades terres a Mateu Sangosa, Pasqual Calatayud, Vidal de Trailo i Pere López. I encara cita a altres cavallers: Armengol, Bonastre, Dalmau, Grau, Joan, Lloret, Noguera, Serra, Tudela, Montagut.

Els quatre primers coincideixen amb els que reberen terres a Carcasneu. La resta coincideixen, en part, amb els continguts a altres documents posteriors, com ara el *Manifest de 1510*.

Per tant se'ns planteja un doble problema, d'una banda no arribem als 21 noms fixats per Oroval, i d'altra Fogués ofereix llinatges que no ens han aparegut al LR.

La segona font censal que podem utilitzar és el primer cens que es conserva de Carcaixent, el *Manifest de Cases y Bestiars dels vehïns e habitants*¹¹, que es realitzà per cobrar el servei votat per les Corts de Montsó. Aquest ha estat publicat per Oroval (1978). Encara que és una font molt tardana per considerar-la inicial, pensem que hem de ressenyar-la en aquest apartat per tractar-se del segon document amb què hem pogut comptar, i més si pensem en tots els problemes que se'ns han plantejat amb el primer poblament cristià.

En aquest document figuren Carcaixent, on, segons Oroval (1971: 57), dels 91 propietaris de cases 82 són d'origen català; Cogullada, on de les 25 cases, 20 tenen propietari d'origen català; i Ternils, on hi ha 9 de 13. I ja no existeixen com a llocs habitats l'Alborgí, Benivaire, i Benimaclí.

Els cognoms que presenta aquest cens són:

- **Carcaixent:** Albelda, Alfonso, Armengol, Belda, Belsa, Burguera, Na Carbonella, Casesnoves, Cebria, Celma, Dalmau, Dalmon, Facundo, Ferro,

⁹ A l'índex toponímic de Ferrando (1979) se'ns remet a l'assentament 3546, es tracta d'un error, en realitat apareix a 2546.

¹⁰ Vegeu nota 5.

¹¹ Oroval (1971: 56, n. 32) en dóna la referència: ARV, Real, 514 ter, m, 9^a, f. 324.

Foyo, Foyos, Garcia, Garrigues, Gibert, Gomiz, Guerau, L'Armer, Lorent, Loret, Noguera, Osset, Pujalt, Robi, lo Roig, Segarra, Serra, Silvestre, Spanyes, Struch, Talents, Timor, Vicent.

- **Cogullada:** Amador, Avella, Catala, Colom, Domenech, Guerau, Marti, Nicolau, Orts, Pastor¹², Perez als. Vaya, Puig, Reus, Ros, Sancho.
- **Ternils:** Alfonso, Na Baralla viuda, Dura, Gabriela, Garbi, Gibert, March, Rovio, Ruguat, Salvador, Timora (muller d'Andreu), Ubach.

Una vegada establida la nòmina d'habitadors veurem l'evolució del seus cognoms en documents posteriors, concretament es tracta de dos Llibres de confessats, un de 1606 i un altre de 1703¹³. Primer, veurem una classificació quantitativa, per a la qual cosa reproduïm, tot seguit, un quadre on es pot veure de manera gràfica quin és el nostre corpus. Apareixen en majúscula els cognoms procedents del LR, ja que aquest registre estava redactat en llatí. A banda del llistat apareix també la quantitat de cadascun dels cognoms en els diferents documents emprats.

Més endavant indicarem quins són els cognoms apareguts en el LR o en el cens de 1510, que es mantenen en 1703 —cosa que ja es pot veure al quadre—, i d'aquests quins conserven la mateixa forma i quins han patit variacions, les quals també seran ressenyades.

Justament aquest darrer fet, que apareguen o no i els canvis que hagen pogut patir és allò realment important, més que la quantitat numèrica que puguen presentar.

¹² Oroval (1978) el reproduïx com *pastor*, cosa que té una certa coherència si pensem que molts cognoms tenien la seua base en els oficis dels portadors o dels seus avantpassats, ja que «*Hasta el siglo XII el hombre es llamado por su nombre de pila, pero al crecer la población y querer identificar a cada individuo fue preciso indicar además su filiación o profesión, esto es, se hizo necesario un sobre nombre. El apellido aparecerá más tarde*», López Elum (1972:613).

¹³ El *Llibre dels confesats en la església parrochial d[e] la vila de Carcaxent en lo any 1606* porta al seu encapçalament una mena de títol que l'identifica, i conté un llistat on es presenta el nom i cognom del «cap de la família» seguit del nom de la resta de components, acompanyat per la relació de parentiu que els uneix. Per tant, el cognom sols apareix una vegada. A més a més, entre família i família hi ha una ratlla horitzontal que les separa. En canvi, el document de 1703 no porta cap identificació, i les ratlles més que famílies semblen separar habitatges, ja que entre ratlla i ratlla normalment es repeteixen els cognoms, però de vegades n'apareixen tres i fins i tot quatre. Aleshores, a l'hora de comptabilitzar-los hem cregut convenient tenir en compte sols una vegada el cognom que apareix repetit diverses vegades entre dues ratlles. Així, el que encara es manté és la relació de parentiu.

Hem d'agrair el professor Josep Manuel Fernández Ros que ens haja facilitat l'accés a les dades contingudes en aquests documents el quals formen part dels materials utilitzats per a la confecció de la seua tesi doctoral.

QUADRE DE L'EVOLUCIÓ DELS COGNOMS

Repartiment	1510	1606	1703	
Albelda	-	8	31	38
Alfonso	-	3	-	-
Amador	-	1	1	1
Armengol	-	5	21	32
Avella	-	1	-	-
Na Baralla	-	1	-	-
Belda	-	1	-	1
(de) BELLOC	1	-	-	1
Belsa	-	1	-	-
Burguera	-	1	3	4
(de) CALATAYUBO	1	-	-	7
Carbonell	-	1	4	3
Casesnoves	-	1	8	17
(de) CASTILLON	1	-	1	1
Catala	-	1	-	2
(de) CAVALLO	1	-	-	-
Cebria	-	1	-	-
Celma	-	2	-	11
COCHO	1	-	-	-
Colom	-	2	-	-
Dalmau	-	2	7	2
Dalmon	-	1	-	-
Domenech	-	3	-	-
Dura	-	1	-	-
EXIMINIZ	1	-	1	7
(de) EXEA	1	-	-	-
Facundo	-	1	-	-
Ferro	-	1	-	-
Foyo	-	1	-	-
Foyos	-	2	-	-
Gabriel	-	1	-	-
Garbi	-	1	-	-
Garcia	-	1	6	15
Garrigues	-	7	33	33
Gibert	-	7	15	22
GILBERT	1	-	-	-
Gomiz	-	2	7	10
(de) GRANERA	1	-	-	-
Guerau	-	4	8	3
L'Amer	-	1	-	-

	Repartiment	1510	1606	1703
(de) LOARRE	1	-	-	-
LOPIZ	1	-	1	10
Lorent	-	3	-	-
Loret	-	3	-	-
March	-	1	-	-
Marti	-	3	-	8
MARTINI	1	-	7	13
Nicolau	-	1	-	-
Noguera	-	2	7	-
Orts	-	1	-	-
Osset	-	4	2	-
Pastor	-	2	-	-
Perez als. Vaya	-	2	-	4/6
Puig	-	1	-	4
Pujalt	-	3	1	-
Reus	-	1	-	-
Robi	-	2	3	-
(lo) Roig	-	1	-	2
Ros	-	1	-	1
ROSSELON	1	-	-	-
Rovio	-	1	3	-
Ruguat	-	1	-	-
Salvador	-	1	-	1
(de) SANGOSSA	1	-	-	-
Segarra	-	1	-	-
Serra	-	1	2	7
Silvestre	-	1	3	-
Spanyes	-	2	-	-
Struch	-	4	-	1
Talents	-	9	32	73
Timor	-	2	4	4
(de) TRULIO	1	-	-	-
Ulbach	-	1	-	-
Vicent	-	1	1	-
(de) VILARASA	1	-	-	-

2. PROCEDÈNCIA GEOGRÀFICA D'ALGUNS COGNOMS

Entre el grup de nouvinguts registrat al LR hom pot endevinar en alguns casos la seua procedència geogràfica a través del seu cognom, ja que de vegades aquest es correspon amb un topònim. Aquesta correspondència coincideix amb el fet que el cognom va acompanyat per la preposició *de*. Segons Moll (1982: 30) els compostos que indicaven procedència geogràfica havien de dur intercalada la preposició *de* entre el prenom i el nom de lloc. Però, a la llengua oral les construccions tendeixen a simplificar-se quan no són necessàries, i així la preposició desapareix.

Els topònims que ens han aparegut com a cognoms són tant catalans com d'altres procedències.

A continuació oferim el llistat de cognoms que coincideixen amb topònims, per la qual cosa poden indicar la procedència geogràfica dels seus portadors, i que apareixen introduïts per *de* o sense preposició:

G. de Pulcro Loco

Simon de Belloc

G^o de Loarre

Petro de Castillon

Guillelmo de Villarasa

Matheo de Sangossa

Paschasius de Calatayubo

Vitalis de Trulio

P. F. de Granera

P. Rosselon

D'aquests són topònims catalans:

– *Belloc*: és el mateix cognom que PULCRO LOCO, amb la diferència que aquest està en llatí i aquell en romanç. A més a més en la forma romànica s'ha produït una substitució de PULCHER per BELLUM, i una aglutinació dels dos components. És nom d'un vila del Pla d'Urgell i d'alguns poblets catalans.

– *Castillon* (=Castelló): nom de diverses ciutats i viles, procedent del llatí *CASTELLIONE, 'castellet'.

– *Granera*: hem trobat a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (GEC, vol. 8), un municipi situat al Vallès Oriental que té aquest mateix nom.

– *Rosselon*: és nom de comarca ultrapirinenca, *Rosselló* (Ruscione).

– *Sangosa*: a la zona nord del Principat hem trobat a l'*Atlas Universal Català* [AUC] una localitat anomenada Sangosta, que podria ser el resultat actual de Sangosa.

– *Trulio*: és una forma l'explicació de la qual no tenim massa clara. En principi pensavem, seguint Moll, que era un derivat del nom comú, que pertany al grup de nom d'edificis i llurs dependències *trull* (del llatí TROCULUM per TORCULUM), 'molí d'oliva', però després d'haver consultat la GEC (Vol. 14) hem descobert que al Rosselló hi ha una localitat anomenada Trullars. Així, pensem que TRULIO podria ser l'ablatiu del nom d'aqueixa mateixa localitat en llatí. Aquesta hipòtesi sobre l'origen del cognom en un topònim, si bé és reforçada per la presència de la preposició *de*, al mateix temps resulta feble, ja que no hem pogut trobar el topònim originari del qual derivaria el cognom.

– *Villarasa*: grafia aglutinada de *vila rasa*, ‘vila plana o llisa’.

Topònims no catalans:

– *Calatayubo* (=Calatayud): nom de ciutat aragonesa, en la província de Saragossa, d’origen àrab.

– *Loarre*: segons l’*Enclopedia Universal Ilustrada (EUI, vol. 30)* és localitat de la província, diòcesi i partit judicial d’Osca.

Així doncs, podem concloure que excepte un, tots els cognoms que apareixen precedits per la preposició *de* al LR fan referència a un topònim. Malgrat que aquestes dades han estat contrastades amb referències actuals pensem que la nostra hipòtesi no va massa errada perquè, d’una banda alguns dels topònims ja existien al segle XIII, i d’altra *de + topònim* és un estructure present en molts assentaments del LR¹⁴.

3. ORIGEN DELS COGNOMS¹⁵

La nostra classificació seguirà dos paràmetres: en primer lloc per nuclis de població i després segons els criteris establits per Moll.

3.1. L’Alborgí:

A banda de Belloc, trobem GILBERT, nom d’origen germànic, deriva de *Gilabert* o *Gisilbert*, que significa ‘sageta brillant’.

Així doncs, hi ha un cognom, amb dues variants, referit al lloc d’origen i un altre a una possible destresa en el camp militar, que al capdavant podríem incloure dins el grup dels oficis.

3.2. Benivaire:

Troben un cognom pertanyent al grup dels noms castellans i aragonesos: EIXIMINIZ, variant de Ximenis o Ximelis, que són formes catalanitzades de Ximénez, (act. Jiménez), derivat patronímic de Ximeno.

No hem pogut trobar cap informació sobre COCHO i DE CABALLO, encara que aquest darrer pensem que es deu al fet que el seu portador es dedicava al tracte amb i/o de cavalls.

3.3. Carcasneu/Carcaixent:

En aquesta zona de poblament concorren molts cognoms de diferents tipus, sobretot en el cens de 1510, data en què ja era el nucli de població més gran dels territoris que ocupen actualment el terme d’aquesta localitat.

En primer lloc trobem un cognom del grup dels llatins o pre-romans: Garcia¹⁶, de l’antic prenom i avui cognom castellà *García*, d’origen pre-romà,

¹⁴ Vegeu la comunicació presentada per Encarna Villafranca en aquest mateix Col·loqui amb el títol «Onomàstica de La Ribera. Els cognoms dels (re)pobladors a la Ribera del Xúquer. La Ribera Baixa: El cas de Cullera».

¹⁵ En aquest apartat no inclourem els cognoms que hem classificat com coincidents amb topònims.

¹⁶ També apareix al *Manifest de 1510* com a nom de persona: *Garcia Belsa*.